O‘ZBEK-INGLIZ TIBBIY TERMINLARI PRAGMATIK VOSITA SIFATIDA

Qosimova Feruza Xursanali qizi
Farg‘ona davlat universiteti doktoranti, f.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya

Mazkur tezisda o‘zbek va ingliz tillaridagi tibbiy terminlarning muloqot jarayonida faqat maxsus tushunchani nomlash bilan cheklanmay, muayyan kommunikativ maqsadni amalga oshiruvchi pragmatik vosita sifatida qo‘llanishi tahlil qilinadi. Tibbiy terminlarning tashxis haqida xabar berish, amaliy harakatni boshqarish, ehtimoliy xavfdan ogohlantirish va murakkab axborotni bemorga tushuntirishdagi vazifalari yangi tuzilgan misollar asosida yoritiladi. Shuningdek, kasbiy termin bilan uning izohli yoki ommabop muqobilini tanlash muloqotning aniqligi, ta’sirchanligi va tushunarliligiga qanday ta’sir ko‘rsatishi qiyosiy jihatdan ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: *tibbiy termin, pragmatika, tibbiy diskurs, nutq akti, tashxis, direktivlik, ogohlantirish, izohlash, kommunikativ maqsad, o‘zbek tili, ingliz tili.*

Termin odatda muayyan fan yoki kasb sohasiga tegishli tushunchani aniq nomlovchi til birligi sifatida tavsiflanadi. Biroq tibbiy muloqotda terminning vazifasi tushunchani atash bilangina yakunlanmaydi. Shifokor termin orqali bemorning holatini tasniflaydi, muolajaning zarurligini asoslaydi, xavf darajasini bildiradi yoki keyingi harakatni belgilaydi. Demak, termin o‘zining lug‘aviy ma’nosidan tashqari, muayyan nutqiy vaziyatda so‘zlovchining maqsadi, kasbiy mavqeyi va tinglovchiga ko‘rsatmoqchi bo‘lgan ta’siri bilan bog‘liq pragmatik qiymatga ham ega bo‘ladi. Pragmatik yondashuvda til birligining mazmuni uning kim tomonidan, kimga, qanday sharoitda va nima maqsadda qo‘llanganiga ko‘ra talqin qilinadi [1].

Tibbiy diskurs institutsional muloqot turi bo‘lib, unda ishtirokchilarning bilim darajasi va kommunikativ kompetensiyasi bir xil emas. Shifokor maxsus bilim egasi sifatida kasbiy terminlardan erkin foydalanadi, bemor esa ularning mazmunini har doim ham to‘liq anglamasligi mumkin. Shu sababli bir terminning o‘zi shifokorlar o‘rtasidagi suhbatda ixcham va aniq axborot vositasi bo‘lsa, shifokor-bemor muloqotida qo‘shimcha izohni talab qiladigan birlikka aylanadi. Tibbiy uchrashuvning bosqichlari – shikoyatni tinglash, tekshiruv, tashxis, tavsiya va kuzatuv – o‘ziga xos kommunikativ vazifalar bilan bog‘langanligi tibbiy muloqot tadqiqotlarida ham qayd etilgan [4].

Tibbiy terminlarning birinchi pragmatik vazifasi tashxis yoki klinik holat haqida xabar berishdir. Bunday vaziyatda termin bemorning holatini oddiy belgi sifatida emas, balki tibbiy jihatdan tan olingan kategoriyaga kiritadi. Masalan:

Tahlil natijalarida temir tanqisligi anemiyasi aniqlandi. / The test results indicate iron-deficiency anaemia.

Ushbu gaplarda anemiya – anaemia terminlari kasallik nomini bildirish bilan birga, oldingi taxminni klinik xulosaga aylantiradi. Mazkur termin qo‘llanganidan so‘ng muloqotning keyingi yo‘nalishi ham o‘zgaradi: sababni aniqlash, davolash rejasini tuzish va nazorat muddatini belgilash zarurati yuzaga keladi. Shunday qilib, tashxis termini xabar beruvchi nutq aktining semantik markazi bo‘lib, yangi tibbiy qarorlar

uchun kommunikativ asos yaratadi. J. Searl ta’kidlaganidek, nutqiy birliklar muayyan sharoitda faqat ma’lumot yetkazmay, muayyan illokutiv harakatni ham bajaradi [3].

Ikkinchi vazifa terminlarning boshqaruvchi yoki direktiv xususiyatida namoyon bo‘ladi. Retsept, tavsiya, muolaja rejasi va shifoxona yo‘riqnomalarida terminlar bajarilishi lozim bo‘lgan harakatni aniqlashtiradi:

Bronxodilatatorni nafas qisishi kuchayganda qo‘llang. / Use the bronchodilator when shortness of breath worsens.

Bu o‘rinda bronxodilatator – bronchodilator birliklari dori vositasining turini nomlaydi, biroq gap tarkibida ular muayyan amaliy harakatning obyektini ham belgilaydi. Termin olib tashlansa yoki noaniq umumiy so‘z bilan almashtirilsa, ko‘rsatmaning aniqligi pasayadi. Demak, tibbiy termin direktiv nutq aktining bajarilish chegarasini toraytiradi va adresat nima bilan, qachon hamda qanday harakat qilishi kerakligini belgilashga xizmat qiladi. Ayniqsa, dori nomi, doza, muolaja turi va anatomik joyni bildiruvchi terminlarda bunday pragmatik aniqlik muhimdir.

Uchinchi pragmatik vazifa ogohlantirish va ehtiyot choralarini bildirish bilan bog‘liq. Tibbiy axborotda xavfning nomlanishi tinglovchini muayyan vaziyatga tayyorlaydi va undan ehtiyotkor xatti-harakatni kutadi:

Kontrast modda buyrak faoliyati pasaygan bemorlarda nefropatiya xavfini oshirishi mumkin. / The contrast medium may increase the risk of nephropathy in patients with reduced renal function.

Bu misolda kontrast modda – contrast medium va nefropatiya – nephropathy terminlari ilmiy tushunchalarni nomlash bilan birga, tekshiruvdan oldingi ehtiyot choralarini asoslaydi. Gapning pragmatik maqsadi kasallik haqida nazariy ma’lumot berish emas, balki ehtimoliy salbiy oqibatni ko‘rsatib, zarur tekshiruv yoki nazoratga undashdir. Graysning hamkorlik tamoyiliga ko‘ra, muloqot ishtirokchilari vaziyat uchun yetarli, ishonchli va aloqador axborotni taqdim etishga intiladi [2]. Tibbiy ogohlantirishda aynan qaysi asorat yoki xavf nazarda tutilayotganini termin orqali aniq ko‘rsatish ushbu talabning amalga oshishiga yordam beradi.

To‘rtinchi vazifa tibbiy tushunchani izohlash va uni bemorning bilim darajasiga moslashtirishdir. Shifokor kasbiy terminni qo‘llab, undan keyin oddiyroq izoh bersa, terminning aniqligi saqlanadi va bemorning anglash imkoniyati kengayadi:

Sizda giperglikemiya, ya’ni qondagi glyukoza miqdorining me’yordan ortishi kuzatilmoqda. / You have hyperglycaemia, which means that your blood glucose level is above the normal range.

Mazkur tuzilishda giperglikemiya – hyperglycaemia birliklari professional nom sifatida keltirilgan, keyingi qism esa uning mazmunini kundalik tilga yaqin shaklda ochib beradi. Bu usul shifokorning kasbiy aniqlikdan voz kechmasdan, bemor bilan hamkorlikka yo‘naltirilgan muloqot qurishiga imkon beradi. Termin va izohning yonma-yon kelishi ikki auditoriya ehtiyojini bir vaqtda qondiradi: tibbiy hujjat uchun standart nom saqlanadi, bemor uchun esa tushunarli mazmun yaratiladi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining kommunikatsiya tamoyillarida ham tibbiy axborotning tushunarli, ishonchli va amaliy harakatga yo‘naltirilgan bo‘lishi muhimligi ko‘rsatiladi [5].

O‘zbek va ingliz tibbiy muloqotida xalqaro terminlarning qo‘llanish darajasi ham pragmatik tanlov bilan belgilanadi. Mutaxassislar o‘rtasida arterial gipertenziya –

arterial hypertension, biopsiya – biopsy, remissiya – remission kabi birliklar qisqa va standart axborot almashishga xizmat qiladi. Bemor bilan suhbatda esa shu terminlarning izohi berilishi mumkin: arterial gipertenziya – qon bosimining doimiy ravishda yuqori bo‘lishi; biopsy – a small tissue sample taken for examination. Bunda tarjima faqat bir tildagi birlikni ikkinchi tildagi muqobil bilan almashtirish emas, balki adresatga mos kommunikativ shaklni tanlash jarayoniga aylanadi.

Termin tanlashdagi yana bir muhim masala uning tinglovchiga ko‘rsatadigan ruhiy va ijtimoiy ta’siridir. Masalan, yaxshi sifatli o‘sma – benign tumour birikmasi tibbiy tasnifni bildiradi, ammo uni izohsiz qo‘llash bemorda turlicha talqin uyg‘otishi mumkin. Shifokor “yaxshi sifatli” belgisi kasallik butunlay xavfsiz degani emasligini, o‘smaning tarqalish xususiyati nazarda tutilayotganini tushuntirishi lozim. Demak, terminning ilmiy jihatdan to‘g‘ri bo‘lishi kommunikativ jihatdan yetarli bo‘lishini avtomatik ravishda ta’minlamaydi. Pragmatik samaradorlik terminning aniqligi bilan birga, uning o‘z vaqtida izohlanishi va tinglovchining ehtimoliy talqinlari hisobga olinishiga bog‘liq.

Tibbiy hujjatlarda terminlarning pragmatik roli og‘zaki muloqotdagidan biroz farq qiladi. Kasallik tarixi, tahlil xulosasi yoki yo‘llanmada standart terminlar vaziyatni rasmiy qayd etadi, mutaxassislar o‘rtasida yagona talqinni ta’minlaydi va keyingi klinik qarorlar uchun huquqiy hamda kasbiy asos yaratadi. Og‘zaki suhbatda esa xuddi shu birliklar ovoz ohangi, izoh, savol-javob va adresatning munosabati bilan birgalikda qo‘llanadi. Shu bois yozma tibbiy diskursda standartlashtirish, og‘zaki tibbiy diskursda esa standart termin bilan tushunarli bayon o‘rtasidagi muvozanat yetakchi ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tibbiy terminlarning pragmatik imkoniyati uch omil bilan belgilanadi. Birinchidan, termin qaysi kommunikativ vaziyatda qo‘llanayotgani muhim: tashxis qo‘yishdagi birlik tavsiyadagi birlikdan boshqa vazifani bajaradi. Ikkinchidan, so‘zlovchi va tinglovchining kasbiy bilim darajasi terminning izohlanish hajmini belgilaydi. Uchinchidan, termin gapdagi modal, buyruq, inkor yoki shart ma’nolari bilan birikib, xabar, tavsiya, ogohlantirish yoxud tushuntirish kuchiga ega bo‘ladi. Shuning uchun terminning pragmatik xususiyati uning alohida shaklida emas, balki kommunikativ qurshovida yuzaga chiqadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek va ingliz tibbiy terminlari maxsus tushunchalarni nomlovchi lug‘aviy birlik bo‘lish bilan bir qatorda, tibbiy muloqotni tashkil etuvchi faol pragmatik vositadir. Ular tashxisni rasmiylashtiradi, amaliy ko‘rsatmaning mazmunini aniqlashtiradi, xavf haqida ogohlantiradi va kasbiy bilimni bemorga mos shaklda yetkazishga xizmat qiladi. Har ikki tilda terminning samarali qo‘llanishi uning ilmiy aniqligi, kontekstga muvofiqligi va adresat uchun tushunarliligi o‘rtasidagi uyg‘unlikka bog‘liq. Tibbiy terminlarni shu jihatdan o‘rganish terminologiyaning faqat lug‘aviy-semantik tizim emas, balki shifokor, bemor va boshqa tibbiyot xodimlari o‘rtasidagi hamkorlikni boshqaruvchi kommunikativ mexanizm ekanini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 318 b.

2. Grice H.P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts / Eds. P. Cole, J.L. Morgan. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.

3. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.

4. Heritage J., Maynard D.W. (eds.). Communication in Medical Care: Interaction between Primary Care Physicians and Patients. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

5. World Health Organization. WHO Strategic Communications Framework for Effective Communications. – Geneva: World Health Organization, 2017.